

(pl. *Kisasszony hava*) gazdagítja, illetve néhány tulajdonnévi szerepű, köznévi alakulat (pl. *király képe*) is található a regényben.

A névanyag tipologizálása során az olvasó előismereteire építő megtestesítő neveket (pl. az egyik evangélista nevét idéző *Lukács*), a különféle társadalmi viszonyokat tükröző osztályozó neveket (pl. *ifjú Balsaréti Károly*), a legkülönbébb asszociációkat keltően hangzó neveket (pl. *Bumbula*) és a beszélő neveket (pl. *Riticsők*) vettem számba.

A regény tulajdonneveinek szerepköri elemzése során utaltam a regényben nagy szerepet kapó, főleg a helynévi, de a személynévi anyagot is érintő azonosítási és identifikációs problémákra, majd a regényben előforduló névadási aktusokat tekintettem át. A tulajdonnév hiányát mutató esetek vizsgálata után a regény konstellációteremtő neveit elemeztem, majd az esztétizáló névjátékokról írtam, ezután pedig a nevek hangzásának karakterizáló szerepét vizsgáltam. Végül a Hollóidó neveinek mitizáló szerepét emeltem ki, amely több név kapcsán is fölmerül, de még a regény címében is tetten érhető.

8. Összegzés. Dolgozatomban igyekeztem az irodalmi onomasztika alapfogalmait tisztázni, pontosítani. Javaslatot tettem egy fiktív-valós szembenálláson alapuló tipológia bevezetésére, ismerttem a fikcionális irodalmi nevek szerepköreit. Amellett érveltem, hogy az irodalmi szövegek tulajdonneveinek vizsgálata során olyan szempontokat kell érvényesítenünk, amelyek nem a valós világ tulajdonnévosztályaiból indulnak ki, hanem mindig a (fikcionális) név és a (fikcionális) szöveg viszonyát veszik kiindulópontnak. Végül e szempontok szerint vizsgáltam Szilágyi István műveit, elsősorban Hollóidó című regényét. A vizsgálat semmiképpen sem tekinthető teljesnek, biztos vagyok benne, hogy a regényt később újraolvastva nemcsak a történet értelmezése gazdagodik, de a tulajdonnévanyag is újabb és újabb szempontok felfedezését kínálja majd. A legfontosabb azonban már az eddigi elemzésből is kitűnt: az az elbeszélői technika, amely a fiktív és valós elemek keverésére épít Szilágyi István regényírói művészetében, a tulajdonnevek felhasználását is nagyban befolyásolja.

TÓTH LÁSZLÓ

Keresztelő Szent János Iskolaközpont, Zsámbék

DITRÓI ESZTER, Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata

A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben

Debreceni Egyetem, Magyar nyelv- és irodalomtudomány, Debrecen, 2015. 184 lap

Témavezető: TÓTH VALÉRIA. Opponentek: PÖCCZOS RITA, HEGEDŰS ATTILA

Védés: 2015. december 11.

1. A helynévrendszerekben tetten érhető területi eltéréseket – melyek leginkább a mikrotoponimák szerkezetében figyelhetők meg – a helynévkutatásban ritkán és csak érintőlegesen vizsgálták a névkutatás szakemberei, noha az a törekvés, hogy valamely település, tájegység névrendszerének jellemzőit leírják, tehát tulajdonképpen a térbeliség aspektusa régtől jellemzi a helynévkutatást. Doktori értekezésem témaválasztásával és célkitűzésével ezt az ellentmondást igyekeztem oldani azáltal, hogy azt a kérdést jártam

több oldalról körül, indokolt-e a helynévrendszerek tekintetében jelenséghatárokról, illetve ezek valamiféle összegzéséként névjárásokról beszélnünk.

2.1. Dolgozatomban a névrendszertani vizsgálatok során két tipológiai leírás, elméleti keret kategóriarendszerét és fogalmi hálóját használtam fel. A névrendszertani vizsgálatok bázisaként, alapjaként a nevek funkcionális-szemantikai, illetve lexikális-morfológiai elemzése szolgált; ebben az analízisben munkám egészében a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott helynévvizsgálati modellre (1993) támaszkodtam. Azokban a kérdésekben ugyanakkor, amelyek a rendszertani vizsgálatban a nyelvi kontaktusjelenségek problematikáját is előtérbe hozták, a speciálisan erre kialakított, PÓCZOS RITA-féle elemzési modell (2010) szempontrendszerét és kategóriáit is felhasználtam.

Munkámban elsősorban a jelenséghatárok, valamint a névjárások létezéséhez kívántam további igazoló érveket, szempontokat felmutatni. Ehhez további módszertani újításokat is célszerűnek láttam adaptálni, s arra vállalkoztam, hogy az összehasonlító matematikai statisztika módszereit bevezessem a helynévrendszertani vizsgálatokba. Ez a módszer a helynevek szerkezeti elemzése során kapott gyakorisági mutatókkal és az ezekből kialakított gyakorisági táblázatokkal dolgozik.

2.2. A matematikai statisztikai módszert többféle vizsgálatban is eredményesen alkalmazhattam. Egyfelől egyes konkrét helynévi szerkezetek elterjedtségét vizsgáltam e módszer segítségével, mégpedig településenkénti összehasonlító analízist végezve. Ebben a vizsgálatban azt a célt tűztem ki, hogy egy adott funkcióban jelentkező helynévi szerkezet gyakorisági mutatóit térképre vetítve bemutathassam azt, hogy egyes jelenségek kiterjedtségének milyen földrajzi objektumok szabnak határt. E módszerrel tehát a jelenséghatárokat rajzolhattam meg.

A másik vizsgálati lehetőség a névjárási területek meghatározása felé vezethet el bennünket. Ehhez azonban már mátrixalapú módszereket érdemes használnunk, adott helynévszerkezetek elterjedési vonalait ugyanis nem esnek egybe, s a mátrixalapú módszer lehetőséget ad arra, hogy egyidejűleg több tulajdonságra, helynévi szerkezetre kapott gyakorisági adatot vethessünk össze. Dolgozatomban ehhez a munkához a BRAY-CURTIS-féle modellt használtam fel, mely jól alkalmazhatónak bizonyult a névrendszerek összevetésére is. Ezt az összehasonlító módszert J. ROGER BRAY és JOHN T. CURTIS dolgozta ki 1957-ben. Módszerüknek az a lényege, hogy az egyes jelenségek gyakoriságával dolgozva kialakítanak egy hasonlósági mátrixot, melyben a megállapított hasonlósági fok 0-tól 1-ig tartó értékeket vehet fel. Minél kisebb a hasonlóság, a kapott számérték annál inkább közelít a 0-hoz, az 1-es érték felé közeledve pedig a két jelenség egyre nagyobb mértékű hasonlóságot mutat. Az összehasonlításhoz az R nevű statisztikai programot használtam fel.

2.3. A módszertani kérdésekről szólva kell utalni végül arra is, hogy a vizsgálataimhoz alapul szolgáló helynévi korpuszt milyen szempontok alapján alakítottam ki. Ebben elsősorban az a feltevés, munkahipotézis vezérelt, hogy az egymástól távol fekvő térségek helynévadási mintái jó eséllyel eltérnek egymástól, mégpedig főképpen a különböző táji, kulturális, illetőleg egyéb nyelvi és nem nyelvi hatások következtében. E feltevést azzal kívántam igazolni, hogy a magyar nyelvterület különböző régióinak helynévadási mintáit vizsgáltam meg: Felcsík, valamint a Fehérgyarmati és a Veszprémi járás 3-3

településének több mint 2300 nem településnévi helynévadatát elemeztem, a névanyagot adatbázisba rendezve.

A földrajzi környezet eltérései mellett az is foglalkoztatott, hogy a migrációs folyamatok miként lehetnek hatással a helynévrendszerekre. E szempont körüljárásában más típusú vizsgálati anyagra volt szükségem, ezért a migráció és a helynévrendszerek összefüggéseit vizsgáló fejezetben három Tolna megyei település: Izmény, Kakasd és Bonyhád helynévkincsét használtam fel a Tolna megye földrajzi nevei című adattár (1982) alapján. Tolna megyébe a második világháborút követően bukovinai székelyeket telepítettek be, s az volt a munkahipotézisem, hogy a betelepülő székely lakosság esetleg – a saját névmintáját mintegy magával hozva – az új környezetet is a saját névadási szokásaihoz alkalmazkodva nevezi el.

További lényeges problémaként vetődött fel a dolgozatomban az a kérdés is, hogy az idegen nyelvi környezet milyen módon lehet hatással az érintkező névrendszerekre. Ezt a kérdést a Vas megyei vendvidéki falvak, városok helynévállományára támaszkodva vizsgáltam meg, minthogy ezen a területen német, vend-szlovén és magyar nyelvű etnikum él, amelyek névmintái jó eséllyel hathattak egymásra. Ehhez az analízishez a Vendvidék többnyelvű névrendszerét vettem tehát alapul.

Dolgozatom egészében a helynévkorszak törzsét a Vas megye földrajzi nevei című munkából (1988) merítettem: Vas megyéből 125 település névanyagát tekintettem át azaz a céllal, hogy segítségével a helynévrendszerek területi differenciáltságát igazoljam.

A fentiekben jelzett valamennyi vizsgálati szempontot kielégítendő az elemzésekhez felhasznált helynévkorszakom összesen mintegy 12 000 helynévi adatot tartalmaz. Dolgozatom fontosabb eredményeit a központi fejezetek rendjében haladva mutatom be röviden az alábbiakban.

3.1. A földrajzi tényező névrendszerek elterjedtségére gyakorolt szerepét előbb három jól elkülönülő térség mikrotoponímiai rendszerének a vizsgálatával igazoltam. A három térség névrendszerében mind lexikális, mind morfológiai szinten jelentős különbségekre lehetünk figyelmesek. E tekintetben leginkább a csiki mikrotoponímiai rendszer igen jelentős eltéréseire mutathatunk rá a másik két, magyarországi régió névmintájával való összehasonlításban. Ezek az eltérések döntő többségükben morfológiai természetű különbségekként regisztrálhatók, de magától értetődően a lexikális szinten is találhatunk igen jelentős különbségeket az egyes vidékek névrendszerei között. Igen szembeötlő eltérésként mutatkozott meg például a névszerkezetek jelöltségének, illetve jelöletlenségének ügyében az *-é* birtokjel használata a birtoklást kifejező helynevekben (*Antalé, Kopaszé*). Ez a toldalékelem elsősorban a csiki mikrotoponímiai rendszerben bír jelentős szereppel, de a Fehérgyarmati járásban is található rá adatokat. Az általam áttekintett veszprémi települések névanyagában azonban nem jelentkezett ez a fajta névszerkezeti minta.

Ahhoz, hogy a földrajzi környezetnek a helynévadási minták és a helynévstruktúrák területi elterjedtségét befolyásoló szerepét igazoljam, másodsorban egy egységesebb, megyéni területet választottam alapul az analízishez. Vas megye helynévállománya azért is bizonyulhat egy ilyen célú vizsgálat számára ideális terepnek, mert nemcsak földrajzi tekintetben mutat igen erős tagoltságot, de kulturális és nyelvi-nyelvjárási természetű eltérések is megfigyelhetők e régióban. Az összehasonlító vizsgálatokat településenként végeztem el, s az így kapott összehasonlító analízis nyomán fény derült a Rábának, a Marcal-medencének, a Gyöngyös-síknak, az Őrségnek, illetve a Kemeneshátnak a helynévszerkezetek térbeli

terjedését befolyásoló hatására (lényegében akadályképző jellegére). Ezt a jelenséget itt csupán egyetlen példán keresztül szemléltetem. A birtoklás kifejezéséhez a névhasználóknak több helynévi struktúra is a rendelkezésére áll, köztük például a személynév + földrajzi köznévfő (Simon-tag), illetve a személyt jelölő közszó + földrajzi köznévfő (Tanító-földék) szerkezetek. A vizsgálatok azt az eredményt hozták, hogy az előbbi szerkezet a Rábán túli területeken bir nagyobb preferenciával, míg az utóbbit inkább a Rábán inneni településeken használják.

3.2. A földrajzi környezet helynévrendszerek kiterjedtségére gyakorolt hatása mellett legalább annyira fontos tényezőnek mutatkozik a migráció, s ennek következményeként a különböző tájak helynévmintáinak a keveredése. A három Tolna megyei település: Bonyhád, Kakasd és Izmeny helynévrendszereinek összehasonlító vizsgálata során az volt az előfeltevésem, hogy a betelepült székelység és a Tolna megyei lakosság névmintái különbözőek lehetnek, s az egymás mellé kerülő két névrendszer a betelepítést követően természetesen, a névadás és a névhasználat általános sajátágaiból adódóan hathatott egymásra. A legjelentősebb eltérést a két (tehát a betelepült székely és a tolnai) névrendszer között a jelöltség-jelöletlenség kapcsán tapasztalhattam. Amíg ugyanis a tolnai anyagban jobbra a jelölten helynévstruktúrák jelentkeznek a preferált szerkezetként (pl. Rác-gödör), addig a székely névadói mintában a jelölt, mégpedig általában az utótagon birtokos személyjellel tartalmazó struktúrák figyelhetők meg (pl. Kerekas dűlője). Az említetten túl természetesen még jó néhány további névrendszerbeli eltérést is regisztrálhattam. Ezek az eltérések véleményem szerint a betelepülő székelyek magukkal hozott helynévmintáival vannak összefüggésben. A betelepülést követően ugyanis a székelyek jobbra jól láthatóan megőrizték a névmodelljeiket, és ennek alapján alkották meg az új elnevezéseiket Tolna megye általam vizsgált településein is.

3.3. A különböző nyelvek helynévadási mintái, illetve a helyneveikben fellelhető struktúrák természetesen különbözőnek egymástól. A más-más ajkú közösségek egymás mellett élése minden bizonnyal hatással lehet egymás helynévadási szokásaira is. Ennek igazolására a Vas megyei Vendvidék településeinek magyar, vend-szlovén és (kisebb részt) német helyneveit elemeztem. Az összevetés során arra a következtetésre jutottam, hogy a Vendvidéken viszonylag kis mértékű a különböző nyelvű helynévrendszerek egymásra gyakorolt hatása: a két, az elemzés szempontjából jelentősebb névrendszer (a magyar és a vend-szlovén) csak nagyon szórványosan mutat hasonlóságot a helynévszerkezetek tekintetében. A szlovén helynévkincs jelentős hányadát képezik például az egyrészes helynevek; ugyanez a magyar helynévkincsről semmiképpen sem mondható el. A vizsgálatok során arra a megállapításra juthatunk, hogy a vendvidéki névrendszerek leginkább lexikális szinten gyakorolnak hatást egymásra, a morfológiai eszközök és megoldások síkján sokkal kevésbé.

3.4. A Vas megyei települések helynévrendszereit a BRAY-CURTIS-féle, mátrixalapú összevető modell segítségével vettem össze, az egyes települések hasonlósági mintázatát rajzolva meg ezáltal. A kapott adatok térképre vetítésének eredményeképpen azt kaptam, hogy a régióban meghúzható névjárási területek kelet-nyugati sávos elrendeződést mutatnak, és ezen belül négy nagyobb névjárási területet különíthetünk el (a Gyöngyös-sík, a Marcal-medence, a Kemeneshát, illetve az Őrség területén).

A munkámban alkalmazott statisztikai módszereket, valamint a mátrixalapú komparatív modellt a névrendszerek összetevő vizsgálatában természetesen még több ponton is finomítani kell, ahogy erre disszertációm összefoglalójában is felhívtam a figyelmet. A még átgondolást, további vizsgálatokat igénylő területek a mintavételt, a térképes ábrázolás módját, valamint a mátrix kialakítását érintik. Emellett azt is hangsúlyozni kell, hogy a dolgozatban megfogalmazott, a névjárásokra vonatkozó kijelentéseknek az egész névrendszerre vonatkozóan természetesen csak a teljes magyar helynévkincs feldolgozása után lehet ténylegesen is létjogosultsága. Munkámban most csupán egy olyan módszertani lehetőséget mutattam be, amely megítélésem szerint egy ilyen nagyszabású vállalkozáshoz is jól hasznosítható.

DITRÓI ESZTER

Magyar Tudományos Akadémia – Debreceni Egyetem
Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport

PhD theses on Onomastics defended in 2015

The brief summaries and the most important data of onomastic PhD dissertations defended successfully at doctoral schools in Hungary are published regularly in *Névtani Értesítő*: year of completion, size, consultant, opponents, date of defence. – A copy of the dissertations can be found in the libraries of the respective universities. – The dissertation presented here: KISS, MAGDALÉNA: Name taxonomic analysis of the Körös Rivers Basin; TÓTH, LÁSZLO: Theory and methodology in literary onomastics. Proper names in István Szilágyi's novels (in particular in *Hollóidő* /Time of ravens/); DITRÓI, ESZTER: A model based study of toponym systems. A statistical approach to the comparative analysis of toponym patterns.